

GRGA NOVAK I DUBROVNIK

Nema znatnijeg naselja, regije ili užeg područja na cjelokupnom našem priobalnom prostoru, kojega se G. Novak nije dotakao u svom golemom znanstvenom djelu.¹ To što je nekim centrima ili područjima posvetio više pažnje, a nekima manje, nije uvijek posljedica njegova većeg ili manjeg interesa za historiju pojedinih gradova ili regija, već je u mnogo većoj mjeri zavisno od niza drugih okolnosti: od kvantitete i kvalitete raspoložive izvorne građe, od aktualnosti pojedinih povijesnih pitanja, od stanja istraženosti i obrade pojedinih problema, i sl. Naime, G. Novak je bio sistematičan radnik, svoja djela je dugo pripremao i za njih sakupljao građu, ali je isto tako znao i uskočiti s nekim prilogom, koji je u datom času bio zanimljiv za naučnu, stručnu ili pak širu kulturnu javnost. Uostalom svi se njegovi radovi i mogu svrstati po tom kriteriju u tri skupine, od kojih jednu čine oni koji su rezultat dugogodišnjih istraživanja i unaprijed zacrtanih planova, u drugu radovi koji su mu nadolazili korištenjem i obradom građe prikupljene za druge teme, i napokon u treću gdje spadaju prilozi u kojima je znao veoma uspješno aktualizirati pojedina pitanja iz povijesti našeg primorja.

Po broju i opsegu radovi G. Novaka posvećeni Dubrovniku² i njegovoj prošlosti ne mogu se mjeriti npr. s djelima što ih je

¹ Iscrpnu bibliografiju G. Novaka v. u »Bibliografija radova Grge Novaka«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 6/7, 1960, str. 605 i d., što ju je izradio V. Maštrović, i »Bibliografija radova Grge Novaka«, *Adriatica prae-historica et antiqua*, Zagreb 1970, XI—XIX (zaključno s godinom 1969), koju je priredio B. Čečuk.

² Osvrt na radove G. Novaka koji se odnose na dubrovačku povijest dali su: S. Antoljak, »In memoriam Grga Novak (2. IV 1888. — 9. IX 1978.)«, *Zadarska revija* 5/6, 1978, str. 577, i I. Perić, »Doprinosi Grge Novaka istraživanju prošlosti Dubrovnika i dubrovačkog kraja«, *Dubrovački vjesnik* br. 1455, 1978, str. 5.

namijenio povijesti Splita. To je posve razumljivo kad se ima na umu, da on potječe iz tog kruga, da je tu stekao prvu znanstvenu afirmaciju, da se ovdje uveo u probleme naše dalje i bliže prošlosti, da je upravo u tom gradu već u mladosti imao i izvora i poticaja za plodan znanstveni rad. Split i srednja Dalmacija, s njegovim rodnim Hvarom, pa s Visom i s drugim središtima toga područja, ostali su u njegovu trajnom znanstvenom interesu od prvih pokušaja pa do zrelih rasprava i sinteza.

No posve je prirodno da Dubrovnik, sa svojom slavnom i bogatom prošlošću, nije mogao izbjeći pažnji ovog našeg istaknutog polihistora, da Novak nije mogao a da se ne pridruži plejadi renomiranih stručnjaka koji su pisali o Dubrovniku i prije njega i za njegova vijeka. I to počevši od radova i raspravljanja naših humanista, čiji je rad G. Novak uvijek isticao, bilo da se radi o povijesti Splita, Hvara, Dubrovnika ili nekog drugoga grada, i to ne samo kao istraživač kulturne povijesti, kojoj je on također posvetio mnogo svojih radova, već kao historičar koji nastoji sa suvremenih znanstvenih pozicija ocijeniti stanovišta i opredjeljenja tih »učenih ljudi«, koji su više bili nadahnuti lokalnim patriotizmom nego li težnjom k znanstvenoj istini. Kad je u pitanju prošlost Dubrovnika,³ on je znao otkriti i upozoriti na te momente, npr. na kriva tumačenja izvora ili čak na dobronamjerna iskrivljavanja, ali uvijek sa simpatijama i s priznanjem tim pretečama naše historiografije, koji nisu bili ni bolji ni lošiji od onih u učenim krugovima drugih zapadnih zemalja, a ujedno s osjećajima divljenja i simpatija prema Dubrovniku i njegovoj prošlosti.

U ovom povodu, kad nam nedostaje i prostora i vremena (a možda i dovoljno informacija) da in extenso prikazemo rad G. Novaka u obradi dubrovačke historije, čini nam se prikladnim da krenemo historijskom periodizacijom, a ne kronologijom njegovih djela.

Poznato je, da arheološka istraživanja najstarijih kultura jadranskih obala predstavljaju značajan i važan integralni dio znanstvenog opusa Grge Novaka. Možda će nam se ukazati prilika da na nekom drugom mjestu o tome kažemo nešto više. Ovdje je važno upozoriti da je on, nakon što je došao do saznanja da je otkrio jednu novu kulturu, koja ima mnogostrukih veza i utjecaja unutar mediteranskog bazena, u kome jadranski zaljev zauzima posebno mjesto a naša obala opet osobito značajno kao izvorište radijacija prema zaleđu i prema suprotnoj jadranskoj obali, kad se uvjerio u zavisnost neolitičkih kultura Jadrana od svjetski poznatih nalazišta u Tesaliji (Sesklo, Dimini) i kad je time dao dragocjen doprinos problemu neolitizacije mediteranskih obala, njemu je postalo jasno da je sam Hvar, gdje je počeo

³ Upor. njegove »Quaestiones Epidauritanae«, *Rad JAZU* 339, 1965, str. 97 i d.

Guy Smith

svoja istraživanja, pretijesan za donošenje konačnog suda i dubljih zaključaka. Upravo zbog toga je smatrao, da svoja daljnja istraživanja treba usmjeriti prema široj dubrovačkoj regiji, prema otocima i prema kopnu. Rezultat tih početnih istraživanja su dva izvještaja, jedan s naslovom: »Arheološka istraživanja na otocima Korčuli i Hvaru u 1951. i 1952. godini«,⁴ drugi kao nastavak prvoga: »Arheološka istraživanja na otocima Lastovu i Korčuli u 1952. godini«. ⁵ Tim proširenim istraživanjima on je želio ne samo utvrditi neraspoređenost »hvarske kulture« (mlađi neolitik) na obalnom prostoru, nego i drugih neolitičkih stupnjeva, kojih je ostatke našao u hvarskim nalazištima. Bez toga teško je utvrditi kulturna strujanja duž obale, kao što je nemoguće dobro protumačiti prodor hvarske kulture u unutrašnjost dolinom Neretve⁶ bez istraživanja sjeverozapadne periferije dubrovačke regije. Smrt je prekinula ta istraživanja, no njegova će se zamisao zacijelo ostvariti istraživanjima njegovih suradnika i učenika. Ona će nesumnjivo pokazati, da je i uža dubrovačka okolica sudjelovala u kulturnom stvaranju te drevne epohe.

G. Novak je bio prethistoričar — arheolog, ali u isto vrijeme i prije svega historičar, pa čak i onda kada raspravlja o prethistorijskim pitanjima. Ne treba se stoga čuditi što će on, u traktatu o najstarijoj prošlosti Jadrana, postupno stići do pojave grčkog svijeta na naše obale.⁷ Time je djelom pokazao, da se prošlost ne može mehanički dijeliti, da postoje izravni ili neizravni kontinuiteti, da je ona slijed procesa i struktura i da nije bitno da li se ona obrađuje na temelju materijalnih ostataka ili pisane izvorne građe. To se dobro vidi naročito u radovima, gdje obrađuje antičku prošlost Dubrovnika. Naravno, mi izdvajamo djela koja je on posebno posvetio antičkom Epidauru — matici Rausiona, našega Dubrovnika. No teško da će se naći rad o antičkoj prošlosti našeg primorja ili nekog grada, a da Dubrovnik u njemu ne nađe mjesta, pogotovo u njegovim sintezama iz prošlosti Dalmacije. Pomišljamo ovdje i na njegovu kraću raspravu s naslovom: »La province Illyricum était-elle au temps d'Octavien Auguste et de Tibère divisée en Superior provincia Illyricum et Inferior provincia Illyricum?«,⁸ gdje Epidaur sa svojim izvorima zauzimalje vidno mjesto.

Obrađujući antičku povijest Epidaura Novak je, kako je razumljivo, ostao dosljedan metodama i pogledima što ih je usvojio

⁴ *Ljetopis JAZU* 59, 1954, 41 i d.

⁵ *Ljetopis JAZU* 60, 1955, 227 i d.

⁶ Upor. A. Benac, »Neolitsko naselje u Lisičićima kod Konjica«, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Arheologija, n. s. X, Sarajevo 1955, 49 i d.

⁷ Tako i u svom kapitalnom djelu *Prethistorijski Hvar*, *Grapčeva spijlja*, Zagreb 1955, Uvod.

⁸ *Mélanges d'archéologie et d'histoire offerts à André Piganiol*, Paris 1966, 1359 i d.

u toku studija. U načelu on se češće laća pera kad treba nešto dokazati, nego kad nešto treba pokazati. Otuda i naslovi nekih njegovih priloga, onog maločas navedenog, ili npr. rasprave s naslovom: »War Epidaurum colonia oder municipium?«.⁹ Nama se danas takva impostacija čini pomalo neobičnom, no tema je njezinom autoru pružila priliku da se iskaže formulacijom problema, kritikom izvora i izlaganjem svog stanovišta, dok je nama danas jasno, da je Epidaur bio najprije municipij (valjda od Cezarovih vremena) rimskih građana, kao Salona, Jader, Naron, Lissus i dr. a da je kasnije, vjerojatno za Augusta, postao rimskom kolonijom. Valja upozoriti da Novak veoma često, u mnogim svojim radovima, prije raspravljajući iznosi i historijat problema, što ima ne malu metodološku vrijednost, jer je često nemoguće riješiti povijesni problem bez povijesti problema.

U duhu humanističkih tradicija je njegova opsežnija rasprava s naslovom: »Quaestiones Epidauritanae«¹⁰. Uz historijat pojedinih pitanja on nastoji, na temelju građe, dijelom i epigrafske (kojom se, inače, često služio u svojim radovima iz antičke povijesti), prikazati antički Epidaur, njegov municipalitet, položaj u provinciji i dr., uzimajući u obzir i domaću tradiciju, koju podvrgava kritičkoj analizi. Na ovoj se studiji dobrim dijelom temelji prvi dio projektirane »Povijesti Dubrovnika«, koju je Jugoslavenska akademija uvrstila u svoj srednjoročni plan. Novak je napisao »Povijest Dubrovnika od najstarijih vremena do početka VII stoljeća (do propasti Epidaura)«,¹¹ koja je objavljena na našem i na francuskom jeziku. Poslije nekih pokušaja i pregleda dubrovačke historije, ovo je bez sumnje najvrijedniji doprinos antičkoj povijesti Dubrovnika, odnosno Epidaura. Tu je ujedno u sažetom, no ipak zaokruženom pregledu, koliko znamo prvi put u našoj historiografiji, obrađena i prehistorija užeg dubrovačkog područja.

Povrh svega važno je upozoriti da je on u ovom djelu opširnije obradio antičku povijest Epidaura — matice grada Dubrovnika, nego što je to uradio za Salonu u svojoj »Povijesti Splita« I sv., iako mu je literarna i arheološka izvorna građa (a i historiografija) što se odnosi na Salonu mogla pružiti daleko većih mogućnosti.

Prelazeći na radove G. Novaka u kojima se obrađuju problemi iz kasnijih epoha i novije prošlosti Dubrovnika, potrebno je podvući jednu činjenicu, koja na poseban način osvjetljava njegovu djelatnost i koja je važna za njegov cjelokupni rad. On naime spada u red onih povjesničara, koji su marljivim radom uvijek

⁹ *Carolla memoriae Erich Swododa dedicata, (Römische Forschungen in Niederösterreich V)*, Graz — Köln 1966, 169 i d.

¹⁰ Sp. dj. u bilj. 3.

¹¹ *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 1966, izdato i kao posebni otisak, i u prijevodu na francuskom jeziku.

uspijevali sakupiti daleko više građe nego što su je mogli obraditi i do kraja iskoristiti obrađujući pojedina pitanja kojih se ta građa dotiče. U današnjem vremenu takvih je historičara, nažalost, sve manje, i mi mu se moramo diviti koliko je građe za čitav niz problema uspio prikupiti u svom vijeku.

Kako smo na drugom mjestu upozorili, G. Novak nije bio, iako bi se to od njega moglo očekivati s obzirom na školu iz koje je ponikao, na učitelje kod kojih je učio i na vrijeme u kojem se formirao, puki pozitivista, ili pak njegovatelj pretežno »političke historije«. Iako ga ne možemo svrstati ni među »neopozitiviste«, ni među »strukturaliste« i slične kategorije, moramo priznati da po svom znanstvenom interesu on nije bio daleko od ovih suvremenih pravaca, iako se nije služio njihovim metodama. Kao što je to uradio pišući povijest Splita, Hvara ili nekog drugoga grada, Novak i za dubrovačku povijest traži i obrađuje teme, koje rasvjetljavaju društvene prilike, strukture, ekonomiju i sl. Ovamo spada npr. njegov rad »Vunena industrija u Dubrovniku do sredine XVI stoljeća«,¹² a onda i veoma zanimljiv prilog s ne tako čestom tematikom: »Dubrovačka žena u XVIII stoljeću«. ¹³ Tu se očituje Novak historičar, ali i Novak literata, na isti način kako se to vidi u njegovim djelima o Hvaru ili o Splitu.

Neosporna je patriotska crta u njegovim radovima, ona je prisutna i kad piše o društvenim i političkim zbivanjima u vezi s Dubrovnikom, bilo u znanstvenim priložima, bilo u novinama i revijama za širu javnost.¹⁴ Nama se danas možda čini taj pragmatizam pretjeranim. No sve njegove radove (kao uostalom i mnoge radove drugih naših povjesničara — F. Šišića i dr.) valja promatrati iz perspektive vremena u kojem su ta djela nastala. Treba imati na umu da se s naše strane nikada prije G. Novaka (s njegovom »Prošlošću Dalmacije«) nije pojavilo djelo, koje bi bilo moglo djelotvorno parirati poznatoj historiji Dalmacije i Julijske krajine iz pera A. Tamara, objavljenoj na francuskom jeziku uoči Rapalla (osim Vojnovičeve), i da se samo ovakvim radovima moglo spriječiti nepovoljan učinak literature takva karaktera. Znatan dio njegova opusa nadahnut je tim težnjama, u obrani »našeg mora«.

Marljivim i sustavnim radom na prikupljanju i obradi ar-

¹² Rešetarov zbornik iz dubrovačke prošlosti, »Dubrovnik« II, Dubrovnik 1931, 99 i d.

¹³ U »Dubrovačkom listu« 1926. i dr.; uspor. I. Perić, sp. dj.

¹⁴ Priloga takva karaktera ima dosta u opusu G. Novaka. Navest ćemo samo nekoliko njih: »Dubrovačka mornarica«, *Jadranska straža* IV—10, 1926, 223 i d; »Dubrovačko pomorstvo od svojih početaka do propasti Republike«, *Dubrovački festival*, Dubrovnik 1950, 36 i d; »Intervencija mletačke ratne mornarice u doba velikog potresa 1667«, *Naše more* VI—1, 1959, 72 i d., te drugi članci o potresu, pomorstvu i dr. u *Novostima*, *Večernjoj pošti*, *Narodnoj odbrani*, *Vremenu*, *Dubrovačkom listu*, *Novom listu* i dr.

hivske građe sakupio je dokumente u Veneciji na temelju kojih je sastavio prikaz Dubrovnika u prvoj četvrtini XVII st. s naslovom: »O Dubrovačkoj republici godine 1624.«¹⁵ U raspravi: »Borba Dubrovnika za slobodu 1683—1699.«¹⁶ obrađuje kritično razdoblje dubrovačke prošlosti što slijedi nedugo nakon katastrofalnog potresa, u vrijeme kada Venecija, i sama u krizi sa svojom pomorskom trgovinom na Mediteranu, nastoji učvrstiti svoje pozicije u dalmatinskim gradovima, a posebno ugroziti slobodni Dubrovnik i njegova trgovačka uporišta, dok radom »Dubrovačka diplomacija na mirovnom kongresu u Požarevcu«¹⁷ prikazuje dramatičnu i uspješnu borbu Dubrovnika 1718. da sačuva svoje zaleđe od mletačkog zaokruženja. Tu je osvjetljena još jedna stranica dubrovačke prošlosti i značajan uspjeh dubrovačke diplomacije. Dubrovnik u kontekstu svjetskih zbivanja i novonastale situacije na Jadranu propašću Mletačke Republike, kada se, unatoč dubrovačke neutralnosti, nazire i kraj Republike Sv. Vlahu, prikazao je dokumentirano u raspravi: »Dubrovnik u mirovnim pregovorima u Campoformiju«,¹⁸ Kulturne prilike u Gradu par decenija prije gubitka slobode prikazao je u prilogu »Kultura u Dubrovniku oko 1775. godine.«¹⁹

Valjalo bi sastaviti posebnu studiju kad bi se htjelo utvrditi, gdje je i što je G. Novak napisao o Dubrovniku. Na svaki način Dubrovnik se uklapa u sve one mnogobrojne jadranske povijesne teme, kojima je Novak posvetio čitav svoj život. Tako je i u njegovu djelu »Prošlost Dalmacije«,²⁰ objavljenom s velikim zakašnjenjem, povijest Dubrovnika integrirana kao sastavni dio magistralnog izlaganja, ili je prikazana u odjelitim manjim cjelinama od najstarijih vremena pa sve do političkih borbi za narodnog preporoda u Dalmaciji. U njegovim brojnim priložima o borbi za narodni jezik, o djelovanju dalmatinskog sabora, o borbi za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom itd. rijetko kada izostaju dodiri sa zbivanjima u Dubrovniku, dok je Ilirskom pokretu u tom gradu²¹ i veleizdajničkom procesu u Dubrovniku god. 1861—1862.²² posvetio posebne priloge.

¹⁵ Cit. *Anali*, 13/14, 1976.

¹⁶ *Rad JAZU* 253. 1935, 1 i d. Isto na njem. jeziku u *Bulletin international de l'Academie Yougoslave des sciences et des beaux arts* 8, Zagreb 1936, 18 i d.

¹⁷ *Šišićev zbornik*, Zagreb 1929, 655 i d.

¹⁸ *Spomenica pedesetgodišnjice profesorskog rada S. M. Lozanića*, Beograd 1922, 363 i d.

¹⁹ Po jednom izvještaju iz Bečkog arhiva, *Prilozi, Beograd*, II-2, 1922, 189 i d.

²⁰ *Prošlost Dalmacije, I, od najstarijih vremena do Kandijskog rata*, Zagreb 1944; *Prošlost Dalmacije, II, od Kandijskog rata do Rapallskog ugovora*, Zagreb, 1944.

²¹ »Ilirski pokret u Dubrovniku«, *Dubrava*, IV, Dubrovnik 1936.

²² »Veleizdajnički proces u Dubrovniku godine 1861—1862«, cit. *Anali*, III, 1954, 75 i d.

Odnos G. Novaka prema Dubrovniku ne očituje se samo u sadržaju njegovih historiografskih radova. On bez sumnje spada u one naše historike, kulturne i javne radnike, koji su veoma dobro znali ocijeniti, što je za nas u povijesti značio i što danas znači Dubrovnik sa svojom dragocjenom baštinom, kao kulturno i znanstveno središte. Kao ljubitelj i štovalac Grada on je smatrao svojom dužnošću da poradi na unapređivanju povijesnih istraživanja u Dubrovniku, kako bi se što bolje, što potpunije, što efikasnije i sistematičnije istražila obilna povijesna građa koja se tu čuva, da Dubrovnik postane aktivno žarište znanstveno-istraživačke djelatnosti na širem historijskom polju, da se iskoriste njegovi ogromni potencijali što ih sadrže njegovi spomenici, dokumenti, ustanove i ljudi. On je bio među najaktivnijima kad se radilo o osnivanju Akademijina Historijskog instituta u Dubrovniku, a potom i pokretač »Anala« tog Instituta, kojih je bio stalnim suurednikom od 1952. godine i u kojima je objavio niz svojih radova. U Dubrovniku i u Institutu on je bio kao kod svoje kuće; kao rijetko tko drugi on je znao ući u dušu jednoga grada, njegovih kuća, trgova i ulica, njegovih ljudi iz prošlosti i sadašnjosti, iz razgovora s njima šetnjom kroz Grad osjećala se prisnost i ljubav prema svakom kamenu i svakom svjedočanstvu slavne dubrovačke prošlosti, za obradu koje se živo zalagao do kraja života. Znanstvenik jadranske orijentacije, mediteranac po svojoj psihičkoj konstituciji, rodoljub na djelu u traženju povijesne istine i obrane naših narodnih interesa, volio je i cijenio ovaj grad kako ga i svi mi volimo i cijenimo, a kao humanist po svom formatu i usmjerenju od školskih klupa, bio je jedan od rijetkih koji su mogli do kraja sagledati svu veličinu i izvanredan značaj što ga ovaj naš stari hrvatski grad nosi u svom historijskom skladu unutar bedema. Bio je srednjoškolski profesor (u Splitu), profesor srednjega vijeka (na Filozofskom fakultetu u Skopju), profesor staroga vijeka (na Filozofskom fakultetu u Zagrebu), djelatni arheolog-istraživač,²³ no ništa mu nije bilo tuđe što je povezano s povijesnim disciplinama, ogledao se u svemu onome što je bilo u domeni njegova interesa, od dalekih prethistorijskih epoha pa do početka XX stoljeća, obogativši tako našu nacionalnu hrvatsku povijest i opću povijest svih epoha. Njegovom smrću Dubrovnik je izgubio iskrenog prijatelja, odanog ljubitelja i marnog istraživača. Zahvalni smo mu za sve što je napisao o Dubrovniku i učinio za Dubrovnik.

(Primljeno na 4. sjednici Razreda za društvene znanosti JAZU od 18. travnja 1979.)

²³ Biografske podatke o G. Novaku v. u: B. Čečuk, u sp. djelu *Adriatica* iz bilj. 1; V. Maštrović, *Akademik Grga Novak, Zadarska revija*, VII — 4, 1958, 307 i d.

Mate Suić

GRGA NOVAK AND DUBROVNIK

Summary

In the great opus of the late academician and university professor Grga Novak, who most of his works dedicated to the past of the East Adriatic from the prehistoric era to the end of the 20th century, an important place occupies the history of Dubrovnik. In his treatises and smaller works, published in different scientific periodicals and miscellanies, he dealt with some questions from the political, diplomatic, economic and cultural history of the Dubrovnik Republic, particularly with her struggle to preserve her integrity and trade activities in the Adriatic and Mediterranean basins, opposite to the Venetians' tendency to weaken and endanger her. It was his merit that the organization and promotion of the scientific work on the history of the Dubrovnik Republic and her maritime affairs was established. Thanks to him the Historical Institute of the Yugoslav Academy of Sciences and Arts and its annual »Anali«, the editor of which he was for years, were founded.

His efforts on publishing a critically written history of Dubrovnik for which he wrote and published its first volume dealing with the period from the earliest times to the fall of Epidaurus, must be pointed out in particular.

This old Croatian town, as well as many others in the East Adriatic (Split, Hvar, Vis, Šibenik and Zadar) should be very obliged to the great scientist because of his research work, publications and other public cultural and scientific activities.

With these few words »Anali« expresses its deep gratitude to this great man.